

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІ: ТАРИХЫ МЕН ДАМУЫ

Кабиденова А.Т.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қаныш Сәтпаев атындағы BINOM SCHOOL мектеп-лицейі

Қазақстанның тәуелсіздік алуы қоғамдық сана векторларының арақатынасын түбегейлі түрде өзгертті. Әлеуметтік және этникалық факторлардың ұштасуы шешуші рөл атқарды. Қоғамдық сана үшін осыған байланысты аса қиын проблемалар туындалды. Егемендік сан жылдар бойына дәріптеліп келген ұғымдардың дерексіз сипатын ашып көрсетті. Күштеп таңылған абстрактілі тәсілдердің аясына жатқысы келмеген ұлттық сана-сезім, пісіп-жетіліп қалған еді. Қазақстандағы 1986 жылғы оқиғалар этникалық шекаралардағы жарықшақты көрсеткен, жаңғырған қоғамдық сананың қалыптасуындағы шешуші белес болды.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет болып жариялануы сәті қарсаңында қоғамдық санада, әлеуметтік санамен тығыз байланыстағы этникалық фактор басымдық алды. Жаңа әлеуметтік-экономикалық парадигмаға көшу, бұрынғы құндылықтар жүйесінің күйреуі, идеологиялық вакуумның пайда болуы ретінде қабылданды. Екінші жағынан, құндылықтардың жаңа жүйесіне бүйрек бұрушылық айқындалды. Тегінде, құндылықтардың жаңа жүйесін әзірлеу, қоғамдық сананың, Қазақстан қоғамының ерекшеліктеріне және өзіндік қалпына сай келетін қоғамдық сананың өзге дүниетанымдық үлгісін айқындау міндеті де қойылды.

Қазақстан егемендік алу сәтінде де көп этникалық, көп конфессиялық, орыс тілді халық басым мемлекет болды. Кеңестік шындық тұрғысындағы халықтар достығы ең жоғары құндылықтардың бірі ретінде қаралды. Егер бұл достық қандай құрбандықпен сақталғанына: ұлттық болмыс-бітімнен, ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерден, ана тілінен бас тарту жолымен сақталғанына көз жұмып қарайтын болсақ, мұнымен келісуге болар еді. Этнос, ұлт, халық, диаспора, ұлттық, азшылық деген не деген сұрақтарға жаңадан жауап қайыра отырып, «Халықтар достығы» категориясын қайта ой елегінен өткізу міндеті тұрды. Достық пен өзара түсіністікті нығайту, ұлттық бірегейлікті және өзіндік ұлттық бет-бейнені сақтау жолын табу қажет еді.

Қоғамдық сананы құрайтын этникалық құрамдас бөлік басымдық етті, өйткені нақ осы бағытта Қазақстан экономикасы мен әлеуметтік-саяси құрылымының ұлттық үлгісін айқындап, іздестірудің ең көкейкесті мәселесі анықталды [1].

Теория жүзінде бірнеше нұсқалар болды. Олардың бәрі қоғамдық сана деңгейінде көрініс тапты. Бірінші нұсқа қазақ ұлттық сана-сезімінің бұрын - соңды болып көрмеген өрлеуімен, туған тарихымыз бен мәдениетімізге деген ықыластың өрлеуімен байланысты көрінді. Халықтың тарих зердесін жоюға немесе өшіріп тастау мүмкін емес екені куантады. Этникалық проблемаларды шешудегі екінші нұсқа 1995 жылға Конституцияны бекітуден басталады, оның бірінші бабында этнократизм (сан жағынан басым болмауы да мүмкін болатын өз этносының мүддесіне байланысты белгілі бір аймақтың өмірін басқаратын, саяси билік органдарындағы элитаның басымдығы немесе үстемдігі) идеологиясы батыл теріске шығарылады. Енді «тарихи ортақ тағдыр біріктірген Қазақстан халқы» мемлекеттілік субъектісі ретінде танылады. Нақ осы халық ежелгі қазақ жерінде өзінің мемлекеттілігін жасайды. Мұның мәнісі Конституция бұрынғыдан гөрі өзге тұжырымдамалық құрылымға сүйенеді деген сөз: қазақ этносы басым және мемлекет құрайтын этнос бола тұрып, өз басының тағдыры мен бүкіл басқа этностардың тағдыры үшін өзіне жоғары жауапкершілік алады, оларды бірыңғай тұтастыққа Қазақстан халқына біріктіреді. Еліміз болашақта ішкі саясатта осы ұстанымды басшылыққа ала отырып жүріп өтеді, мұнда татулық пен өзара түсіністіктің басым бағыттары танылады. Қазақстанның көптеген этностарының бәрін біртұтас етіп топтастыруға және біріктіруге мүмкіндік

беретін сезімдердің, ой-пікірдің және түсініктердің күрделі жүйесі ретінде жалпыұлттық қазақстандық идеяны іздестіру басталады.

Мемлекеттің ұлттық саясатының бағытын өзгерткен жаңа Конституция орыс тілді халықтың көші-қонын тоқтатты. 1990 жылдардың аяғында елімізден тарихи отандарына көшіп кеткендер қайтып орала бастады. Өзінің тарихи отанына қайтып оралған оралман қазақтарды қабылдау мен жайғастырудың мемлекеттік бағдарламасы әзірленді. Байырғы халықтың пайызы бірте-бірте өсіп, ол бірнеше жылдан кейін республика халқының көпшілігін құрай бастады (2009 жылға соңғы санақ бойынша қазақ халқы жалпы санның 65%-ынан асты).

Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы үлгілерін, өркениеттік дамудың дербес жолдарын іздестіру қазақтардың әдет-ғұрып құқығы философиясын және дәстүрлі саяси философияны белсенді түрде зерделеуге түрткі болды. Бұл тақырып - Қазақстанның философиялық пайымындағы өте жаңа тақырып, ол сайын далада дәстүрге айналған адамгершілік-құқықтық реттеушілік тетіктерінің, қазіргі заманғы демократиялық мемлекеттердің әлеуметтік институттарымен әбден үйлестіруге болатын, ал көбінесе тіпті оның алдында өзінің артықшылығын көрсететін тетіктерінің төтенше өзектілігін ашып көрсетуге мүмкіндік берді.

Қазақстандық қоғамды түбірімен қайта құруды жүзеге асыру жаңғырту мен түрлендірудің батыстық тәжірибесін ойсыз көшіріп алу ретінде емес, Қазақстанның жаһандану жағдайындағы дамуының нақты-тарихи шарттары негізінде жүргізілуге тиіс. Сондықтан Қазақстанда жеке адамның шығармашылық қабілетін ашатын азаматтық қоғам орнату үшін ұлттық құндылықтарды жетілдіру қажет, осылардың негізінде пәтуаға келу, азаматтық қоғам институттарының орнауы мен дамуы мүмкін болады.

1991 жылғы 16-желтоқсанда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңы қабылданды. Тәуелсіздік – тәңірдің біздің ұрпаққа берген үлкен бақыты, халқымыздың мәңгілік құндылығы. Біз бүгінге дейінгі барлық жетістіктерімізге Тәуелсіздіктің арқасында қол жеткіздік. Жиырма жылдан астам уақыт ішінде елдің әл-ауқатын көтеріп, төл мәдениетіміз бен мемлекеттік тілді жаңғырту ісінде қыруар жұмыстар жасадық. Елімізде білім, ғылым, денсаулық, спорт салалары айрықша даму үстінде. Тәуелсіздік – біздің ең басты игілігіміз, баға жетпес құндылығымыз. Жас мемлекет тарихындағы жаңа дәуір дәл осы Тәуелсіздіктен бастау алады. Дәуір жасампаздығы сенімді және серпінді дамуға байланысты. Сондықтан да Тәуелсіздік ерекше маңызға ие.

Қазақ халқының егемендікке ұмтылған қадамы сәтімен жүзеге асты. Дүниеге жаңа мемлекет-Тәуелсіз Қазақстан Республикасы, дербес Қазақ елі келді. 1991 жылдың 17-желтоқсанында Алматыдағы Орталық алаңда Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі жариялануына және 1986 жылғы желтоқсан оқиғасының бес жылдығына арналған митинг болы өтті. Жиналған сан мыңдаған адамның алдына Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев былай деп сөз сөйледі: «Дербес мемлекет құру қазақ халқының ғасырлар бойы аңсаған арманы еді. Міне, енді сол күнге де жеттік... Тәуелсіздік табалдырығында тұрған осы жан тебіренер сәтте қазақ елінің еркіндігі, бостандығы жолында бас тіккен азаматтардың, солардың қатарында бұл күнге жете алмай, туған Қазақстанның егеменді ел, тәуелсіз мемлекет болғанын көре алмай өмірден өткен желтоқсан құрбандарының рухына тағзым етіп, еске алуды парыз санаймын. Тәуелсіздіктің біздің бәрімізге артар міндеті мол. Енді еңселі ел болудың жолына шындап түсуіміз керек. Әулетіміздің асуы да, дәулетіміздің тасуы да өз қолымызда. Кең-байтақ жеріміздің байлығы осы даланың түпкілікті халқына да, тағдыр қосып бірге өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдеріне де молынан жетеді. Не істесек те ақылмен істейік, арзан ұранға ермейік, ұшпа сезімге ерік бермейік дегім келеді. Өсіресе жастар салқынқандылықтан, үлкенді сыйлаудан, сөзге тоқтаудан айнымаса, қашанда достыққа адал болса, бауырмашыл, кеңпейіл болса, халықтың атына сөз келтіретін ұстамсыздық атаулыдан аулақ жүрсе деп тілейік. Тарих көші ұзақ. Асықсақ та

аптықпайық. Қазақстанның көп ұлтты халқының жұлдызы жоғары болатынына, туған елімізде дәулетті де сәулетті өмір орнайтынына кәміл сенемін» [1, 3].

Қазақстанның Тәуелсіздігін ресми түрде ең алғаш болып мұхиттың арғы жағында жатқан Америка Құрама Штаттары мойындады, екінші болып айдаһардай айбарлы Қытай, сонан соң Ұлыбритания мойындады. Оның артынан Моңғолия, Франция, Жапония, Оңтүстік Корея және Иран Ислам мемлекеті мойындады. Иран - Қазақстанның тәуелсіздігін мойындаған алғашқы мұсылман мемлекеті. Ал «Тәуелсіздігімізді ең алғаш болып бауырлас Түркия мемлекеті мойындады» деген сөздің ақиқат еместігін білгеніміз жөн. Түркия алғаш болып Қазақстанда өз елшілігін ашты, бірақ тәуелсіздігімізді мойындауда он жетінші болды. Бұл деректі еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін Сыртқы істер министрінің орынбасары қызметін атқарған, елдің сыртқы саясат тұжырымдамасы авторларының бірі болған Вячеслав Физзатов келтірген. Алғашқы күндері әлемнің салмақты елдері мойындап, кейіннен басқа да елдер мойындап жатты. Осылайша әлемдік саясат аренасында ҚАЗАҚСТАН деген мемлекет тәй-тәй басты. Небары бірнеше аптаның ішінде әлемнің көптеген беделді елдері Қазақ елінің тәуелсіздігін мойындап, дипломатиялық қатынастар басталды [2, 58].

АҚШ, Қытай, Ұлыбритания, Германия, Франция, т.б. ірі-ірі мемлекеттер Қазақстанның тәуелсіздігін 1991 жылдың соңына дейін мойындады. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін дербес мемлекет ретінде халықаралық аренаға шықты. 1992 жылы 2 наурызда БҰҰ-на кірді. Сонымен қоса Халықаралық валюта қорына, Халықаралық реконструкция және даму банкісіне, Дүниежүзілік банктің, Халықаралық даму ассоциациясының, Инвестицияға кепілдік беретін көп-жақты агенттіктің, Инвестициялық таластарды шешу жөніндегі халықаралық орталықтың, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мүшесі болды.

Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігі туралы заң қабылданғаннан кейін ғана халқымыз өз мемлекеттігін, шынайы тарихы мен мәдениетін қайта түлетуге жігерлене құлшыныспен кірісті, елдің ішкі және сыртқы саясатын, өзіміз бұрын өмір сүрген қоғамнан түбірінен өзгеше жаңа, демократиялық қоғам құру принциптерін дербес айқындады. Әрине, ең алдымен бұрынғы жүйенің құлауының зардаптарын, әлеуметтік-экономикалық күйреу мен дағдарысты бастан кешірдік. Соған қарамастан Қазақ мемлекеті өркендеуде өз жолын таба біліп, өркениетке өз үлесін қоса бастады [3, 12].

Бүгінгі күнде Қазақстан Республикасының Парламент Сенатының депутаты, сол уақыттарда тәуелсіз мемлекетіміздің тұңғыш үкіметінің мүшесі, Премьер-Министрдің орынбасары қызметтерін абыроймен атқарып, халқымыздың сеніміне кірген қоғам қайраткері Қуаныш Сұлтанов өзінің 2005 жарық көрген «Серпінді кезең» атты еңбегінде еліміздің даму қарқынына былайша баға береді: «Қуатты саяси, экономикалық, әлеуметтік және демократиялық қайта құрулар көп ғасырлық тарихымыздың қойнауында өткен заманның ешбір кезеңінде болмаған мүлде жаңа үрдіс, тың құбылыс жағдайында дамып келеді. Біз саяси тұрақтылықты сақтап қана қоймай, сонымен бірге оны нығайта түсуге және өзіміздің қазақстандық ұлтаралық келісім үлгісін жасауға қол жеткіздік. Тоталитарлық жүйенің құлдырауымен бірге КСРО-ның ұлттық саясатының тым идеологияландырылып жіберілген, түбірімен қате ұлттық стратегиясын 1986 жылғы Алматыдағы Желтоқсан көтерілісі аяусыз әшкерлеп берген болатын. Сондықтан аяғынан енді ғана тұрған Қазақстан мемлекеті үшін мүлдем жаңа ішкі саясат жүргізуі тиіс еді. Осы тұрғыдан келгенде Қазақстан ұлтаралық және конфессияаралық қоғам құрудың тиімді жолын қалыптастырды. Біздің Республика этносаралық жанжалдарды қазір де, болашақта да болдырмауға болатынын бүкіл әлемге сенімді түрде дәлелдеді. Ұлтаралық түсіністіктің қазақстандық моделі қалыптасып, нәтижелі жұмыс жасап келеді. Әрі оған басқа мемлекеттер де қызығушылықтарын білдіріп отыр. Бұл бір экономикалық формациядан басқа, үлкен экономикалық қиындықтар мен әлеуметтік проблемаларға өтудің кезіндегі кедергілерге қарамастан адамдар арасындағы бір-біріне деген сенімнің болғандығының жарқын көрінісі болып табылады» [4, 149].

Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап Республиканың саяси басшылығы өз азаматтарының құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуге айрықша назар аударды. Еліміздің Конституциясында адамды тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлкілік жағдайына, нәсіліне, діни көзқарасына байланысты ешқандай кемсітуге болмайтындағы анық айтылған. Елімізде Президент қызметінің енгізілуі қоғамдық-саяси өмірде терең саяси реформалар жүргізуге мүмкіндік берді. Қазақстанда бір партиялық жүйенің орнына көппартиялық жүйе қалыптаса бастады. 1996 жылдың 30-қаңтарынан бастап екі палаталы парламент жұмыс жасап келеді. Бұқаралық ақпарат құралдарына еркіндік берілді. Тауар тапшылығы жоғалып, өнім сапасы жақсарды. Қазақстан Республикасының азаматтары экономикалық еркіндіктің арқасында меншік иелеріне айналды. 1993 жылы 15-қарашада Ұлттық валюта-теңге айналымға шықты. Осы күнде теңгеміз тұрақты, сенімді қаржы бірлігі болды. Жаңа Тәуелсіз Қазақстан Республикасы халықтың жаңа тиімді тұрмысын қалыптастыру жолындағы күрделі экономикалық реформаларды өте сәтті жүзеге асыра алды. Мұндай орасан зор өзгеріс оңайшылықпен келген жоқ еді. Жетпіс жылдан астам қалыптасқан сананы, дүниетанымды өзгерту міндеті де оңайға соқпады. Меншікке қатысты көзқарастың өзгеруіне өмірдің өзі түрткі болғандықтан, жаппай жекешелендіру экономикалық қайта құру жолындағы алғашқы батыл қадам болды. Сыртқы сауданы одан әрі ырықтандыруға және елді дүниежүзілік шаруашылық жүйесіне енгізуге бағытталған сыртқы экономикалық қызмет реформасы табысты жүргізілді. Банк жүйесі батыл түрде реформаланды, халықтың банкке деген сенімі арты және жеке тұлғалардың банк жүйесіндегі салымдары тұрақты түрде өсті.

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев еліміздің Қарулы Күштерін құрды. БҰҰ-ның шешімімен тарихқа «Бейбітшілік миссиясы» ретінде енген, Семей ядролық полигонын жабу секілді ғаламдық маңызға ие шараларға қол жеткізді. Еліміздегі аса өзекті әрі кезек күттірмес басты мәселеміздің бір болып саналатын - тіл саясатын тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап біз парасатты байыптылық танытып жүргізіп келе жатырмыз. Дегенмен, Қазақстан халқы мынаны түсінулері керек: қазақ тілі осы мемлекеттің негізгі қолданыс тілі. Бұл тіл осы мемлекеттен басқа ешбір елде дами алмайды, бұл тілдің басқа Отаны жоқ. Мемлекеттік саясатта бұл тілге алдағы уақытта да басымдылық беріледі. Қазақстанды өз Отаным деп есептейтін әрбір азамат бұл тілді білуге міндетті. Тіпті қазақстандық патриотизм бізді осыған жетелеуі қажет.

Қазақстан Республикасындағы ұлт саясатының бағдарламасы саяси тұрақтылықтың кепілі болып қала бермек. 2030 жылға дейінгі даму стратегиясындағы ұзақ мерзімді жеті басым бағыттың ішінде ұлттық қауіпсіздіктен кейінгі екінші орында көрсетілген. Барлық қазақстандықтардың теңдігін қамтамасыз ету үшін әділеттік принцип пен ұлтаралық татулық санасын қалыптастыру маңызды. Ол үшін Қазақстанда бірінші қазақ халқының түпкілікті ұлттық мүдделері дұрыс шешілгенде ғана өзге ұлттар мен этностық топтардың дамуына жол салынады. Әр бір азамат Қазақстан - менің Отаным, менің елім деген ұранның маңайына топтасуы керек.

Тәуелсіз даму кезеңінде ұлтаралық келісімді сақтау мен нығайтудың өз елімізге ғана тән үлгісі қалыптасты. Осыған орай Қазақстан халқы Ассамблеясының ерекше ролі туралы айтпай кетуге болмайды. Ол шын мәнінде көп уақыттан бері өзінің басты міндеті, ұлтаралық қатынастарды үйлестіру үшін барлық этностық топтардың мүддесін сәйкестендіретін қызметті жүзеге асырып келе жатқан құрылым болып табылады. Қазақстан Халқы Ассамблеясының беделі айтарлықтай жоғарылап, конституциялық ұйымға айналды. Парламентке өз өкілін жіберуге мүмкіндік алды. Сондықтан ұлтаралық келісімнің қазақстандық үлгісі халықаралық қоғамдастықтың тарапынан жоғары бағаланатынына ешкімді де таң қалдырмасы анық.

Қазақстан Республикасы ТМД мемлекеттері арасында бірінші болып ұзақ мерзімге арналған стратегиялық дамуы жоспарын таңдап алған елдің бірі болды. 1997 жылдың 11 қазанда «Қазақстан-2030» атты ұзақ мерзімді дамуы стратегиялық бағдарламасын қабылдады.

Мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ең алдымен көршілес шет елдермен екі арадағы шекараны дәйектілікпен бекітті. «Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекара сызығын демаркациялау туралы хаттаманы бекіту» заңына сәйкес 1999 жылы мемлекет басшылары шекаралық мәселелерді толық реттеп, құжатқа қол қойды. Бұл келісім-шарттың тарихи маңызы ерекше зор еді. Себебі Қытай 15 мемлекетпен шектеседі. Олардың бізден басқа бір де біреуімен Қытайдың толық шекаралық келісімі әлі жоқ. Ғасырдан ғасырға созылған шекаралық дауға соңғы нүкте қойылды. Енді 1782 шақырымдық шекара сызығындағы белдеу халықаралық деңгейде мойындалған заңмен қорғалады.

Ал 2005 жылы 18 қаңтарда әлемдегі ең ұзын шекаралық белдеу болған Қазақстан-Ресей шекарасы анықталып, БҰҰ тарапынан мойындалды. Қазақстан-Ресей шекаралары құрлықтағы ең ұзын шекара болып табылады. Оның ұзындығы – 7591 шақырымды құрайды. Қазақстан мен Ресей арасындағы шекараны межелеу сияқты саяси салмаға ауыр мәселе әлемдік халықаралық құқықтық тәжірибеде өте сирек кездеседі, соған қарамастан қысқа уақыт аралығында шекара сызығының барлық нүктелері келістірілді. Қазақстанның Республикасының мемлекеттік шекарасы белгіленді [5, 163].

Қазақ елінің дәл жүрегінен, Еуразия кіндігінен барша қазақстандықтардың мақтанышы әрі ұлттық жетістігіміз-Астана қаласы бой көтерді. Елордамыз-республиканың бас қаласы-Астана күннен-күнге көркейіп қанат жайып келеді [6, 17].

Табысты жүргізілген сыртқы саясаттағы жетістіктердің арқасында Қазақстан Республикасы БҰҰ, ЮНЕСКО, ЕҚЫҰ, ИКҰ секілді беделді халықаралық ұйымдардың салмақты мүшесіне айналып қана қоймай, мемлекетаралық қарым-қатынастарда да еліміздің мәртебесін көтеретін саяси оқиғаларға, тарихи кезеңдерге де бастамашы болды. 2010 жылдың 1-2 желтоқсанында Қазақстан Республикасының төрағалығымен ЕҚЫҰ-ның 56 мемлекетінің басшылары елордамызда бас қосып, Астана доктринасының бірауыздан қабылдады.

Мұндай тарихи маңызы зор оқиға еліміздің халықаралық деңгейдегі талассыз беделінің арқасында келгенін және қазақ дипломатиясының сыртқы саясаттағы табысты еңбегінің нәтижесі деп білеміз. Өсіп-өркендеген және қуатты Қазақ елі Елбасы бастаған жаңғырулардың мақсаты мен мазмұны болады. Еліміздің нығайып халықаралық беделінің өскенін көрген әрбір қазақстандықтың кеудесінде мақтаныш сезімі пайда болады. Қазір іргелі тәуелсіз ел, демократиялық дәстүрді берік ұстанған қуатты мемлекет болдық.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні // <http://kk.wikipedia.org/wiki>
- 2 Абдрахманов С. Тәуелсіздік шежіресі. – Алматы: Атамұра, 2006. - 392 б.
- 3 Абдулпаттаев С. Халықаралық қатынастар және Қазақстанның сыртқы саясаты. - Алматы: Қарасай, 2006. - 216 б.
- 4 Сұлтанов Қ. Серпінді кезең. – Астана: Елорда, 2005. - 608 б.
- 5 Назарбаев Н.Ә. Нұр Отанның дамуында жаңа белес басталды. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтің «Нұр Отан» партиясы Саяси кеңесінің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. - №21 - 18-қаңтар. - 2008.
- 6 Аяған Б.Ғ., Әбжанов Х.М., Махат Д.А. Қазіргі Қазақстан тарихы. - Алматы: Раритет, 2010. - 448 б.